

HANNA ŁASKARZEWSKA

CIESZYN EUROPEJSKIE MIASTO KSIĄŻEK

Cieszyn stanowi rzadki w skali kraju ośrodek, a na pewno jedyny na Górnym Śląsku, gdzie zachowały się dokumenty narastania kultury materialnej i duchowej, od średniowiecza po czasy najnowsze, i to dokumenty o wartości nie tylko lokalnej, lecz również uniwersalnej.

CIESZYN – THE EUROPEAN TOWN OF BOOKS

The historic book collections of Cieszyn are to be found in the Cieszyn Library, the Cieszyn State Archive in Katowice, the Library and Tschammer Archive at the parish of Evangelical Church of the Augsburg Confession, the Archive and Library of the Monastery of Brothers Hospitallers of St. John of God, and the Library of the Museum of Cieszyn Silesia. The article presents the history of the city's historic book collection, as well as the way the institutions were set up to fulfill this objective. Particular attention has been devoted to the project called "The Protection and Restoration of the Cieszyn Heritage of Historic Books", carried out thanks to the European Union support within the framework of supporting its new members under the EOG Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism of 2003.

Był to bowiem teren wyjątkowo dynamicznego rozwoju ze względu na swe położenie geograficzne i losy historyczne. Od zawsze słychać tu było różne języki – polski, czeski, niemiecki; wyznawano odmienne religie. W przeszłości Cieszyn był centrum administracyjnym, gospodarczym i kulturalnym bardzo specyficznego regionu. W mieście znajdowały się siedziby władz lokalnych, sądów, szkół, instytucji religijnych, stowarzyszeń społecznych i kulturalnych, a także organizacji politycznych i narodowościowych. Dzięki temu do dziś zachował się w mieście wyjątkowy zespół zabytkowych kolekcji, obejmujący źródła archiwalne, rękopisy biblioteczne, stare druki oraz druki z XIX i XX wieku. Duża część z nich powstała w regionie, inne docierały z ośrodków drukarskich i wydawniczych całej Europy.

Obecnie zbiory te są własnością pięciu instytucji: Książnicy Cieszyńskiej, Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział w Cieszynie, Biblioteki i Archiwum im. Tschammera przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, Archiwum i Biblioteki Konwentu Zakońcu oo. Bonifratrów, Biblioteki Muzeum Śląska Cieszyńskiego.

Książnica Cieszyńska – muzeum historii książki i nowoczesna biblioteka naukowa

Instytucją wiodącą w tej grupie jest Książnica Cieszyńska, najzasobniejsza w zbiory, w tym zabytki piśmiennictwa regionalnego. Wchodzące obecnie w skład Książnicy Cieszyńskiej historyczne zespoły biblioteczne potączone zostały w latach trzydziestych XX w. i oddane pod opiekę Muzeum Miejskiemu. Zbiory przechodziły różne koleje, aż w 1988 r. włączono je w strukturę Miejskiej Biblioteki Publicznej (MBP) w Cieszynie. W 1992 r. Rada Programowa Oddziału Zabytkowego MBP, skupiająca bibliologów i regionalistów, zaopiniowała potrzebę przekształcenia Oddziału w samodzielną Książnicę Cieszyńską. Dnia 1 stycznia 1994 r. Książnica rozpoczęła działalność jako samorządowa instytucja kultury, posiadająca osobowość prawną. 24 listopada 1998 r. minister kultury włączył jej zbiory do Narodowego Zasobu Bibliotecznego, a 21 marca 2001 r. zaliczył do bibliotek naukowych.

Księgozbiór biblioteki L. J. Szersznika w Książnicy Cieszyńskiej

Superekslibris króla Zygmunta Augusta identyfikujący jego bibliotekę; tu: na oprawie księgi Girolamo Cardano z 1547 r. Ze zbiorów Książnicy Cieszyńskiej

Księga Proroków i Nowy Testament, rękopis z lat 1418–1439.
Ze zbiorów Książnicy Cieszyńskiej

Album ręcznie malowanych herbów szlacheckich, m.in. rodów śląskich, czeskich, polskich i niemieckich, sporządzony po 1591 r. Ze zbiorów Książnicy Cieszyńskiej

Ordynacja ziemiska Księstwa Cieszyńskiego, spisana w 1573 r. Zbiory Arch. Państw. w Katowicach, Oddział w Cieszynie

Akt nadania przez cesarzową Marię Teresę tytułu i herbu baronowskiego Rudolfovi Celeście z Celestyna, Wiedeń 1767 r.; pergaminowe karty oprawne w czerwony aksamit. Zbiory Arch. Państw. w Katowicach, Oddział w Cieszynie

Zbiory Książnicy Cieszyńskiej obejmują kilka kolekcji książkowych, które powstały lub były przechowywane na terenie Cieszyna w okresie ostatnich ponad 200 lat. Zawierają ponadto wiele, pochodzących głównie z XIX i pierwszej połowy XX w., szczytków cieszyńskich bibliotek prywatnych i instytucjonalnych, a także uzupełniane na bieżąco księgozbiór współczesny. W 2002 r. zbiory Książnicy zasiliły, w formie depozytu, archiwum i biblioteka cieszyńskiego Dekanatu i Parafii św. Marii Magdaleny w Cieszynie (m.in. 1856 starych druków, 5 inkunabutów, 57 rękopisów, 1979 druków XIX i XX w., 356 nowych druków ciągłych). Ogółem zbiory Książnicy liczą ponad 130 000 wol. dzieł drukowanych, w tym 18 500 starych druków (wśród nich 46 inkunabutów) oraz 17 000 jednostek ewidencyjnych rękopisów.

Najstarszym i najcenniejszym księgozbiorem wchodzącym w skład Książnicy Cieszyńskiej jest biblioteka księdza Leopolda Jana Szersznika, rodowitego cieszyńszczytina, który po odbyciu studiów w Czechach powrócił w 1775 r. do Cieszyna i rozpoczął wszechstronną działalność jako pedagog, uczyony, kolekcjoner i działacz komunalny. Zachowany księgozbiór L. J. Szersznika obecnie liczy ok. 14 400 wol. starych druków, 39 inkunabutów, 1000 jednostek ewidencyjnych rękopisów oraz 3700 wol. druków XIX- i XX-wiecznych z okresu istnienia Fundacji. Większość druków pochodzi z wieku XVIII, ale sporo jest także książek XVII i XVI-wiecznych.

Biblioteka ta miała charakter uniwersalny. Zawierała książki ze wszystkich dziedzin wiedzy. Dominowała literatura religijna, która stanowi ok. 20% całości kolekcji. Wśród literatury świeckiej przeważa humanistyka z piśmiennictwem pedagogicznym oraz pracami historycznymi. Jest także obszerny dział bibliograficzny, zawierający literaturę księgoznawczą, pomocną w kolekcjonowaniu dzieł rzadkich i wartościowych. O wartości księgozbioru L. J. Szersznika decydują nie tylko poszczególne dzieła. Istotne znaczenie ma fakt, że kolekcja ta stanowi klasyczny, a rzadki już obecnie przykład biblioteki osiemnastowiecznej, uporządkowanej według dawnego układu działowego i posiadającej oryginalny wystrój wewnętrzny, na który składa się kilkadziesiąt okazałych, wykonanych w stylu klasycystycznym dębowych regatów oraz stare globusy.

Przez ponad 50 lat zbiory należące obecnie do Książnicy zlokalizowane były w siedzibie Muzeum Miejskiego, w dawnym pałacu Larischów. W drugiej połowie lat 80. XX w. zostały rozmieszczone w kilku lokalach zastępczych. W 1997 r. władze Cieszyna przekazały Bibliotece na stałą siedzibę zabytkową kamienicę Bludowskich przy ul. Menniczej. Budynek wymagał gruntownego remontu, rozbudowy i dostosowania do potrzeb nowej instytucji oraz wyposażenia w podstawowe i specjalistyczne instalacje (klimatyzacja, system alarmowy itd.).

Prace remontowe trwały od 1994 r. do 1999 r. Do zabytkowego obiektu dobudowany został nowy, obszerny segment. Z początkiem 2000 r. uruchomiono w nim czytelną ogólną i czytelną zbiorów specjalnych.

Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Cieszynie – podstawowe źródła do badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego

Archiwum zostało powołane w 1952 r. Oddział w Cieszynie zlokalizowany jest w siedzibie Książnicy Cieszyńskiej, na mocy umowy pomiędzy instytucjami z 2001 r. Zasób Oddziału składa się z ok. 370 zespołów i zbiorów archiwalnych, liczących ogółem 75 000 jednostek archiwalnych (850 mb akt) i biblioteki, liczącej ok. 9000 wol. Najcenniejszy jest zbiór 270 dokumentów pergaminowych z lat 1388–1872, akta pochodzące z kancelarii książąt cieszyńskich od 1438 r. oraz późniejsze, Komory Cieszyńskiej, do XX-wiecznych – Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego i Rządu Krajowego Księstwa Cieszyńskiego, które były pierwszą polską władzą po odzyskaniu niepodległości w 1918 r.

Biblioteka i Archiwum im. Tschammera – najcenniejszy zabytkowy księgozbiór luterński na ziemiach polskich

Początki tego zbioru sięgają połowy XVIII w. i wiążą z darem kolekcji książek (kilkadziesiąt tomów) barona Jerzego Fryderyka Bludowskiego (1655–1730), które zasiliły księgozbiór parafii kościoła Jezusowego. Następną donacją z końca XVIII w. było kilkadziesiąt książek cieszyńskiego adwokata i kasjera zboru ewangelickiego Bogumita Rudolfa Tschammera (1711–1787). Donator pozostawił również fundusze (1000 guldenów) na utrzymanie biblioteczki, a jego imię nadano powiększającej się sukcesywnie Bibliotece, głównie dzięki kolejnym darom świątlickich parafian i pastorów. Biblioteka im. Tschammera liczy obecnie ok. 22 000 wol., w tym ok. 5000 starych druków. Jest to najstarsza biblioteka luterńska na ziemiach polskich, nieprzerwanie działająca od ponad 200 lat i zarazem największa i najcenniejsza. Jej księgozbiór to przede wszystkim książki teologiczne, prawnicze i ogólne w językach niemieckim, łacińskim, polskim, czeskim i in. Powstające razem z biblioteką i rozwijające się przez stulecia archiwum stanowi – wedle historyków i znawców tematu – fundamentalną bazę źródłową (kilkadziesiąt mb) dla badań nad dziejami cieszyńskich ewangelików, którzy tworzą największą w Polsce społeczność protestancką.

Użytkowy charakter Biblioteki oo. Bonifratrów

Archiwum i Biblioteka Konwentu utrzymywane są ze środków zakonnych. Spośród księgozbiorów cieszyńskich ten jest najstarszym z zachowanych do naszych czasów, a jego początki datują się na przetom XVII i XVIII w., gdy klasztor Braci Misiernych przeniesiono w 1700 r. z Wędrzyny do Cieszyna. Gromadzone książki służyły przede wszystkim celom religijnym, ale miały także charakter praktyczny dla obsługujących szpital prowadzony przy klasztorze (do 1950 r.) i aptekę (stąd duża liczba dzieł z zakresu medycyny – poza liturgicznymi i teologicznymi – w księgozbiorze). Obecnie księgozbiór Konwentu liczy ponad 3000 wol. (w tym 194 stare druki i ok. 1700 książek wydanych do połowy XX w.), w archiwum przechowywanych jest ok. 200 rękopisów. Biblioteka od początku swego istnienia mieści się w siedzibie cieszyńskiego Konwentu i stale jest powiększana.

Biblioteka Muzeum Śląska Cieszyńskiego – zbiór książek zabytkowych i współczesny warsztat pracy

Biblioteka Muzeum Śląska Cieszyńskiego to księgozbiór podległy instytucji, zawierający jednocześnie cenne zbiory znanych cieszyńszan: kolekcjonera Brunona Konczakowskiego (1881–1959) oraz miejscowego nauczyciela i działacza społecznego Wincentego Zajęca (1903–1975). Biblioteka muzealna powstała ze zbiorów Muzeum Miejskiego, założonego w 1900 r., i Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, datującego swój początek na 1901 r. W 1931 r. obie kolekcje scalono, a w 1935 r. włączono do nich księgozbiór szersznikowski i inne cieszyńskie księgozbiory zabytkowe. Biblioteka była wyodrębniona jednostką organizacyjną w ramach Muzeum. W 1960 r. wydzielono z Muzeum biblioteczne zbiory historyczne i utworzono Oddział Zabytkowy Biblioteki Śląskiej (obecnie Książnica Cieszyńska), jednak spora część księgozbioru muzealnego pozostała w macierzystej instytucji.

Łącznie historyczne zbiory cieszyńskie obejmują ponad 900 mb dokumentów archiwalnych, 18 000 jedn. inwentarzowych rękopisów bibliotecznych, 24 000 wol. starych druków, 150 000 wol. druków XIX i XX w. To bogactwo europejskiego dziedzictwa kultury, przechowywane w różnych warunkach i z dużymi lukami w jego inwentaryzacji i opracowaniu, zainspirowało władze Miasta oraz opiekunów zbiorów do podjęcia starań o zapewnienie mu należytej ochrony, a także przygotowanie do jak najpełniejszego wykorzystania.

Dwutomowa Biblia z 1483 r., wydana w Norymberdze w oficynie Antoniego Kobergera. Zdobiona licznymi, ręcznie kolorowanymi ilustracjami drzeworytniczymi. Jest jednym z najstarszych dzieł drukowanych w zbiorach Biblioteki i Archiwum im. Tschammera w Cieszynie

Antoni de Govea, *Leben, Tod und Wunder-Werck des heiligen Joannis Dei*, Prag 1711. Ze zbiorów Archiwum Biblioteki OO. Bonifratrów w Cieszynie

Antyfonarz z XV w. z trzema miniaturami Giovanniego Battisty da Rossa; pergamin oprawny w obciągnięte skórą deski. Muzeum Śląska Cieszyńskiego

„OCHRONA I KONSERWACJA CIESZYŃSKIEGO DZIEDZICTWA PIŚMIENNICZEGO” – PROJEKT REALIZOWANY W LATACH 2007–2010

I tak zrodziła się koncepcja projektu „Ochrona i konserwacja cieszyńskiego dziedzictwa piśmienniczego”. Sprzyjającą okolicznością było uruchomienie środków finansowych przyznanych Polsce w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego, przeznaczonych dla nowych członków Unii Europejskiej w 2003 r. Władze Cieszyna wsparty starania o fundusze unijne i jesienią 2004 r., z inicjatywy zastępcy burmistrza miasta Jana Matuszka, zdecydowano o przygotowaniu ww. projektu, którego celem było zabezpieczenie przed zniszczeniem cieszyńskich zbiorów archiwalno-bibliotecznych pięciu wymienionych wcześniej instytucji oraz przygotowanie ich do profesjonalnego i szerokiego udostępniania.

Rozmowy i konsultacje przedstawicieli owych placówek z urzędnikami gminy zaowocowały zgodą na przystąpienie do projektu i poddanie się jego regułom. Zadanie koordynowania działań zmierzających do złożenia aplikacji powierzono Książnicy Cieszyńskiej, którą wspierał Wydział Strategii i Rozwoju Miasta Urzędu Miejskiego w Cieszynie. W listopadzie 2005 r. Książnica złożyła gotowy wniosek do obu Mechanizmów Finansowych oraz drugi – do programu Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego o krajowe wsparcie projektu. Po roku oczekiwania i niepewności oraz audycie firmy konsultingowej „Czech-Cross” z Pragi, w 2006 r. nadeszły dobre informacje. Zarówno Komitet Mechanizmów Finansowych w Brukseli, jak i MKiDN podjęły decyzje o dofinansowaniu cieszyńskiego projektu i 1 kwietnia 2007 r. można było rozpocząć jego realizację, która trwała do 30 marca 2010 r.

Cały koszt projektu wyniósł ogółem 2 027 185 euro, z czego z Mechanizmu Finansowego EOG uzyskano kwotę 1 657 832 euro (81,78 %). Ponadto Książnicy przyznano dofinansowanie Promesy Ministra Kultury w kwocie 334 000 zł, co zwiększyło wartość dofinansowania zewnętrznego do 85 % kosztów całości. Pozostałą część kosztów realizacji instytucje uczestniczące zobowiązane były sfinansować z własnych środków (wkład mógł być w postaci rzeczowej). Udział partnerów w budżecie projektu był następujący: Książnica Cieszyńska – 42 %, Archiwum Państwowe w Katowicach – 28 %, Parafia Ewangelicko-Augsburska w Cieszynie – 20 %, Konwent Zakonu Bonifratrów – 7 % i Muzeum Śląska Cieszyńskiego – 3 %.

Podział pieniędzy na poszczególne prace i zadania zgodny był z głównymi celami projektu, czyli wszechstronnym zabezpieczeniem zbiorów przez zniszczeniem oraz wprowadzeniem ich w szeroki obieg naukowy i kulturalny. Wysokość poniesionych kosztów przedstawiała się następująco: 1. konserwacja zbiorów i doposażenie nowoczesnej Pracowni Konserwatorskiej w Książnicy Cieszyńskiej; 2. opracowanie zbiorów; 3. fizyczne zabezpieczenie (naprawa, czyszczenie, zabiegi introligatorskie itd.); 4. digitalizacja; 5. roboty budowlane i inwestycyjne; 6. dezynfekcja zbiorów; 7. promocja; 8. zarządzanie projektem.

Spośród instytucji uczestniczących w projekcie tylko Książnica i Archiwum posiadały nowe, przystosowane do właściwego przechowywania i udostępniania zbiorów pomieszczenia, systemy alarmowe, klimatyzację. Książnica od lat realizowała własny program ochrony i konserwacji zbiorów, świadczyła usługi konserwatorskie innym placówkom. Cieszyński Oddział Archiwum korzystał z usług konserwatorskich katowickiej „Centroki”.

Zbiory pozostałych instytucji były pod tym względem w dużo

Wnętra Muzeum Protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim; stan przed i po remoncie w marcu 2009 r. (na stronie obok)

Kronika polska Marcina Bielskiego z 1597 r.; stan księgi przed i po konserwacji (na stronie obok). Zbiory Książnicy Cieszyńskiej

gorszej sytuacji – w złym stanie przechowywania, bez odpowiednich zabezpieczeń, często w stanie destrukcji ze względu na nieodpowiednie przechowywanie. Również ewidencja i opracowanie zbiorów pozostawiało wiele do życzenia. Tylko Książnica, Archiwum i częściowo Biblioteka Tschammera udostępniały zbiory wszystkim zainteresowanym i miały własne czytelnie.

Realizacja projektu zmieniła ten stan diametralnie. Największe inwestycje poczyniono w Bibliotece i Archiwum Tschammera, mniejsze w Bibliotece i Archiwum OO. Bonifratrów i w Muzeum Śląska Cieszyńskiego. Zainstalowano systemy monitorowania, przeprowadzono remonty, zmodernizowano infrastrukturę techniczną.

We wszystkich placówkach zdezynfekowano, oczyszczono i zabezpieczono 43 000 wol. i 900 mb archiwaliów, poddano kompleksowej konserwacji 133 najcenniejsze obiekty (stare druki, kodeksy rękopiśmienne, mapy, archiwalia), a renowacji 154 (w tym 101 spoza Książnicy).

Projekt pozwolił na osiągnięcie przetomu w opracowaniu zbiorów – łącznie skatalogowano i zinventaryzowano ok. 37 500 wol., przede wszystkim starych druków i kodeksów rękopiśmiennych oraz 60 mb archiwaliów. Co ważne – wszystkie instytucje uczestniczące w projekcie stosują te same standardy we wszystkich wykonywanych pracach (np. katalogowanie wg zasad obowiązujących w Książnicy). Najtrudniejszą sytuację w katalogowaniu zbiorów miała Książnica Cieszyńska, gdyż jej zbiory wymagające opracowania były najliczniejsze i obejmowały 18 100 wol. Zdecydowano się więc na rozwiązanie niestandardowe, acz stosowane już w innych krajach, i rozpisano przetarg, który w lutym 2008 r. wygrała Fundacja „Zakłady Kórnickie” (prace trwały do stycznia 2010 r.). Część zbiorów opracowywana była w Cieszynie – rękopisy, druki sprzed 1601 r. cenne i rzadkie druki, a także dzieła wielkoformatowe i wielotomowe. Resztę zbiorów przewożono do Kórnika (firma transportowa miała koncesję na ochronę

obiektów o charakterze zabytkowym).

Obok Książnicy, również Biblioteka i Archiwum im. Tschammera skorzystały z usług bibliotekarzy i archiwistów spoza własnej placówki (opracowano 4 000 wol. starych druków i kilkadziesiąt metrów bieżących archiwum parafialnego). W pozostałych instytucjach prace katalogowe prowadzili własni pracownicy.

Ważnym elementem projektu, szczególnie w zakresie zwiększenia dostępu do zbiorów, była digitalizacja opracowanych i poddanych wcześniej renowacji bądź konserwacji zasobów. Wzorowano się na doświadczeniach Książnicy, która już od 2003 r. realizuje program digitalizacji swoich zbiorów, a w latach 2003–2005 udostępniła je w Internecie w ramach Cieszyńskiej Biblioteki Wirtualnej. Wtedy też jej kierownictwo podjęło decyzję o priorytecie w digitalizacji piśmiennictwa regionalnego (powstałego w regionie lub jego dotyczącego). Zasady te zastosowano również w trakcie realizacji opisywanego projektu. Digitalizacja objęła m.in. dawną prasę cieszyńską, rękopiśmienne źródła do dziejów Śląska Cieszyńskiego (kolekcja manuskryptów z Biblioteki L. J. Szersznika, kolekcja zabytkowych metryk Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, część Akt Miasta Cieszyna i archiwum cieszyńskiego Konwentu Zakonu Bonifratrów).

Łącznie zdigitalizowano ok. 570 000 stron. Co ważne, równoległe wykonano kopie mikrofilmowe, przeznaczone do wyczyszczonej archiwizacji. W ten sposób dodatkowo poprawiono bezpieczeństwo zbiorów i zwiększono ich dostępność, dzięki możliwości publikowania zasobów cyfrowych wytworzonych w ramach projektu w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej.

Realizacji projektu towarzyszyła akcja promocyjno-informacyjna. Przygotowano ulotki, broszury, plakaty, wydano przewodnik po cieszyńskich zbiorach bibliotecznych i archiwalnych autorstwa Henryka Hollendra. Zorganizowano wystawy (pokazywane także w Katowicach i w Warszawie), prezentacje, lekcje biblioteczne (komplet ich scenariuszy udostępniono w Internecie), warsztaty. W dniach 3-5 marca 2010 r. zorganizowano w Cieszynie międzynarodową konferencję naukową „Pomiędzy teorią a praktyką. Ochrona zbiorów w małych bibliotekach i archiwach”, a wygłoszone referaty udostępniono w postaci e-booka (<http://www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadoccta>).

Jednym z najbardziej spektakularnych efektów jest powstanie Muzeum Protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim, funkcjonującego w strukturze Archiwum i Biblioteki im. Tschammera oraz stworzenie ścieżki dydaktycznej „Szlak cieszyńskich archiwów i bibliotek zabytkowych”. Przeprowadzono również konkurs na artykuł naukowy dotyczący ochrony i konserwacji zbiorów bibliotecznych i archiwalnych, jak też historii piśmiennictwa (w odniesieniu do dziejów piśmiennictwa na Śląsku Cieszyńskim) – dwie pierwsze nagrodzone prace są autorstwa młodych badaczy czeskich.

Zakończenie projektu zostało zwieńczone podpisaniem umowy pomiędzy wszystkimi partnerami, która gwarantuje zachowanie trwałości uzyskanych efektów w perspektywie kolejnych dziesięciu lat – m.in. zapewnienie ich właściwego stanu zachowania i opracowania oraz funkcjonowania w powszechnym obiegu (pełne udostępnianie). Koszty tego długofalowego programu utrzymania wysokich standardów dla całości cieszyńskich zbiorów ponosić będą samodzielnie poszczególne instytucje. Cieszyn może liczyć, że dzięki temu umocni się jego pozycja ważnego ośrodka życia naukowego na obszarze Górnego Śląska.

W artykule wykorzystano fotografie opublikowane w wydawnictwach promocyjnych Książnicy Cieszyńskiej, Cieszyn 2010 r.